

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriiyası hám tariyxı

BARLIQ KÁSIPLERDİN TIYKARI

Allaniyazov Ismail Begjanovich – pedagogika ilimleriniń kandidatu
ismayilallaniyazov10@gmail.com

Ismaylova Aziza Saadatdin qızı – magistrant
Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutu

ОСНОВА ВСЕХ ПРОФЕССИЙ

Алланиязов Исмаил Бегжанович – кандидат педагогических наук
Исмаилова Азиза Саадатдиновна – магистрант
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE FOUNDATION OF ALL PROFESSIONS

Allaniyazov Ismail Begzhanovich – Candidate of Pedagogical Sciences
Ismaylova Aziza Saadatdinovna – master's student
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: pedagogika, ustoz, rivojlanish, shaxs, shakllanish, ta'lim, tarbiya, ijtimoiylashuv.

Rezyume. Maqola pedagoglik kasbining ijtimoiy ahamiyatiga bag'ishlangan bo'lib, asosli dalillar keltirilgan.

Ключевые слова: педагогика, наставник, развитие, личность, формирование, образование, воспитание, социализация.

Резюме. Статья посвящена социальной значимости педагогической профессии, приведены аргументированные факты.

Key words: pedagogy, mentor, development, personality, formation, education, upbringing, socialization.

Summary. The article is dedicated to the social significance of the teaching profession, with substantiated facts presented.

Adamdı muǵallım jaratadı
V.Suxomlinskiy

Kirisiw. Bala shaxsın qalıplestiriw – adamzat aldında turǵan oǵada quramalı hám eń aktual mashqala. Mashqalanıń durıs sheshiliwinde qatnasatıwın táreplerdiń oǵada kóp ekenligi hámmege belgili. Degen menen, biziń pikirimizshe bala shaxsın qalıplestiriwdiń tiykarǵı bas faktorlarınan biri – pedagog shaxsı hám onıń pıdayı miyneti. Úlkenler menen baylanıs baláǵa sociallıq baylanıslardı ornatiwǵa, ózin hám basqalardı biliwge járdem beredi, qatarları menen baylanıstı ózlestiriwine hám rawajlanıwına tikkeley tásir etedi. Úlken adam bala ushın úlgi, eliklew etalonı esaplanadı, qatarları menen baylanısta bolsa bala ózine úlkenler menen baylanıs barısında ótken iskerlik usılların, óz ara birge islesiw, jasawdıń hár qıylı arnawlı formaların bastan keshiredi. Solay etip, mektepke shekemgi jastan baslap, mekteptegi ómiriniń aqırına shekem jámiyetshilik hám óz qatarları menen qarım-qatnasta, eger, adam ómir boyı ustazları tásirinde qalıplesken minez-qulıq is-háreketlerine muwapıq jasaytuǵının názerge alsaq, bizge qarańǵı tünde jol kórsetiwshi juldız – pedagoglar.

Ádebiyatlar talqlawı hám metodlar. Pedagogikalıq hám psixologiyalıq ádebiyatlarda mektep jası balasınıń intellektual rawajlanıwında, balada ol yamasa bul pazıyletler, kónlikpeler, uqıplılıqlardı tárbiyalawda pedagogtıń miyneti, onıń tárbiyashı sıpatındaǵı jeke pazıyletleriniń bala shaxsı rawajlanıwına tásiiri mashqalası jeterli dárejede tolıq tallanǵan. Balalıq jasınıń ózine tán ózgeshelikleri (tásirshenlik, emociyalıq, ańsat iseniwsheńlik) sebepli tárbiyashı óziniń intellektual hám pedagogikalıq qábiletleri menen ǵana emes, al jeke sıpatları menen de pedagogikalıq tásir etedi [4:58].

Pedagog shaxsı – bala shaxsın qalıplestiriwdiń tiykarǵı bas mexanizmi. Úlkenler menen baylanıs baláǵa sociallıq baylanıslardı ornatiwǵa, ózin hám basqalardı biliwge

járdem beredi, qatarları menen qarım-qatnasınıń qalıplesiwı hám rawajlanıwına tikkeley tásir etedi. Ustaz shaxsı bala ushın úlgi, eliklew etalonı esaplanadı. Bala óz qatarları menen qarım-qatnas, jası úlkenler hám ustazları menen baylanıslar barısında olar tárepinen ótken insaniy pazıyletler, iskerlik usılların, óz ara birge islesiwdiń arnawlı formaları t.b. ózlestirip baradı. Sonlıqtan, maqalamızda balanıń mektep jası dáwiriniń barlıǵında onıń hár tárepleme jetik kamil insan bolıp qalıplesiwinde «sociallastırıwdı hám ózin-ózi anıqlawdı támiyinleytuǵın ayırım sıpatlardıń qosındısı» [3:184] qalıplestiriw pedagogikalıq miynetniń jemisi ekenin kórsetiwge háreket ettik.

Tárbiyashınıń «shaxs bolıw» qábiletiniń tárbiya procesine tásiiri oǵada kúshli. Pedagogtıń mektepke shekemgi jastaǵı bala shaxsına tásir etiw tábiyatı quramalı, tereń hám kóp qırılı. Balanıń qorshaǵan ortalıq penen qatnasına dáldálshılıq jumısları úlkenler, ata-ana hám ustazlar moyınına júklengen. Bala úlkenler basshılıǵında jana iskerlik túrlerin, kónlikpe hám uqıplılıqlardı iyeleydi, dúniyanı ózlestiredi. Bul jerde de balalardıń turmıstaǵı jedelligi úlkenlerden ótetuǵın minez-qulıq is-háreketler hám adamgershiligi menen tikkeley baylanıslı [4:96].

Sonlıqtan pedagogikalıq iskerlik balanıń biliw iskerligin qalıplestiriwge umtılp atırǵan zamanagóy pedagogtan tómendegi jeke parametrlerge iye bolıwdı talap etedi: belsendi hám kóp qırılı kásiplik hám sociallıq-mádeniy iskerlik qábilet; ádeplilik, balalar hám úlkenler menen múnásibette empativ sezimtalıqtı, sabır-taqat hám keńpeyillik, olardı qabil etiw hám qollar-quwatlawǵa, kerek bolǵanda qorǵawǵa tayarlıq; topar ishindegi hám toparlar aralıq qarım-qatnastı támiyinlew qábileti; balalardıń ruwxıy rawajlanıw ózgesheliklerin biliw; ózin-ózi rawajlandırıw hám ózin-ózi tárbiyalaw qábileti.

Talqılaw. Bala úlkenler sıyaqlı dúnyanı biliwdıń turaqlı procesinde boladı, ol oylaydı, analizleydi, sóyleydi, tıńlaydı, túsinedi, sezedi, basqa adamlar menen baylanıadı. Úlkenler hám qatarları menen qarım-qatnas, biliw iskerligi procesinde bala shaxsı, onıń ortalıqtı biliw iskerligi jedel rawajlanadı. Balalardıń biliw aktivligin qozdırıwshı, rawajlandırıw hám qalıplestiriwshı tiykarǵı figuralardan biri pedagog. Stimullastırıwshı háraketler ustazlar tárepinen biliw aktivligine motivlengen hám motivlenbegen túrlerinde iske asırıladı. Ustazdıń hár qıylı motivaciyalıq is-háraketleri balanı biliw iskerligine qosa alsa bala hesh qanday arnawlı qozdırıwshı mıtájlik sezbeydi. Bunday balalarda biliwge qızıǵıwshılıq, biliw iskerligine dıqqat qalıplesken boladı. Biraq, pedagogtıń xoshametlewshı háraketlerine motivaciyalıq emes reakciyaǵa iye bolǵan balalar kóp ushırasadı. Bunday balalardıń biliw aktivligin rawajlandırıw olardıń seziw organlarına tásir etiwden baslanadı. Bunday jaǵdayda dáslep itibardı tartatúǵın, qızıqtıratúǵın, mashqalalı jaǵdaydı júzege keltiretuǵın tásirli kórinisler, qızıqlı qısqa gúrriń, turmıstan misallar paydalı boladı. Biliw, ilip alıw jedelligi tómen dárejedege balalarda kóbinese - «Bul ne?» degen soraw kórinisindegi qızıǵıwshılıq payda boladı. Bunday jaǵdaylar muǵallimnen bárha qıraǵılıqtı, házir juwap bola alıwdı talap etedi. Pedagogtıń sheberligi bul jaǵdayda tapqırlıq penen sorawlar beriw, balanıń kózqarası hám sezimlerine tásir etiw menen júzege kelgen qızıǵıwshılıqtı iskerlikke ulastırıw rawajlandıra biliwde talap etedi. Kórsetilgen mashqalanı sheshiwge pikirlewdi rawajlandırıw biliw (kognitiv) iskerliginiń jetilisiwine alıp keledi. Bul procestiń barlıǵı tikkeley pedagog basshılıǵında ótedi [7].

Solay etip, pedagog balalardı ózine tartıw (empatiya), qızıqtırıw hám biliw aktivligin rawajlandırıw ushın barlıq pedagogikalıq qurallarǵa iye bolıwı kerek. Sonday-aq, pedagogtıń ózin-ózi rawajlandırıwǵa umtılwı, balalardıń ruwxıy rawajlanıw ózgesheliklerin biliw, dóretiwshilik potencial, balalar hám ata-analar menen múnásibetlerde ádeplilik hám keńpeyilik sıyaqlı jeke pazıyetleri de áhmiyetli. Bilimli hám balalardı súyiwshı pedagog ǵana bilim alıwshılardıń biliw aktivligin qalıplestire aladı.

Mektep oqıwshısınıń ózin-ózi bahalawınıń qalıplesiwine muǵallimniń tásiiri úlken. Muǵallım óziniń minez-qulqın tárbiyalanıwshıları ushın órnek quralı aylandırıwı kerek. Sebebi pedagoglardıń balalar menen óz ara qatnası kontekstinde bala shaxsınıń rawajlanıwı qalıpleseı. Shańaraq – náreste ushın dáslepki sociallıq institut bolıp, perzenttiń qanday insan bolıp ósiwinde ata-ananıń ornı, álbette, sheshiwshı orın ieyleydi. Biraq pedagogqa da, álbette, kóp nárese baylanıshı, sebebi balalar óz ómiriniń ádewir bólegin muqaddes orın mektep diywalları ishinde ótkeredi. Atap ótiw zárúr, ustazlar balaǵa hátteki ata-analar bere almaytuǵın adamgershilik sırları menen bir qatarda bilim, túsiniw, bastan keshiriw, baǵdar ala biliw t.b. sıyaqlı esap-sansız insanıy pazıyetler de bere aladı. Ustazlıq tásir haqqında G.Adams «oqıtıwshı máńgilikke tásir etedi, onıń tásiriniń qay jerde baslanıp, qay jerde tamamlanıwın heshqashan anıq biliw múmkin emes», – dep eskertedi [2:7].

Balanıń rawajlanıwı ushın jámaátlik ortalıq áhmiyetli rol oynaydı. Bilim alıwshılar toparındaǵı klimat pedagog hám balalar, balalardıń óz ara múnásibetleri menen belgilenedi. Topardaǵı jaqsı ortalıq onıń barlıq aǵzaları ózlerin erkin sezingeninde, sonıń menen birge basqalardıń

óz halında qalıw huqıqı da húrmet etilse júzege keledi. Balanıń jeke individualıǵı saqlanǵan hám ulıwma maqset hám nátiyjelerge birgelikli erisiwshı jámaátti shólkemlestiriw hám basqarıw pedagogikalıq kásip iyeleri moyınına júklengen [7:75]. Bala menen óz ara qatnastaǵı kompetentlik pedagogtıń professionalıǵınıń tiykarǵı quram bólimlerinen biri bolıp esaplanadı. Qarım-qatnasta kompetent bolǵan adam ǵana, óz sherigine ózin erkin hám qolaylı seziwine járdem beretuǵın qarım-qatnas ortalıǵın ornatağı. Bunday ortalıq eki-úsh adamnıń qatnasıwında qalıpleskeni menen adamlardıń turaqlı toparındaǵı ulıwma jaǵdaydı xarakterleydi [3].

Jámaáttegi abadan ortalıqtıń tiykarǵı kórsetkishlerinen biri úlkenlerdiń bala menen birge islesiw formasındaǵı qarım-qatnası bolıp, ol pedagogtań da, baladan da olardıń ulıwma iskerlikten teńdey mápdar bolıp, onda birgelikte qatnasıwın názerde tutadı. Bunda pedagogtıń poziciyası sonnan ibarat, balanıń belgili bir iskerlikke bolǵan qızıǵıwshılıǵın túsiniw hám húrmet etip, óziniń belsendi qatnasıwı menen bul qızıǵıwshılıqtı qollap-quwatlaw hám rawajlandırıw, balaǵa haqıyqattan da járdem kerek bolǵanda múláymilik penen járdem beriwden ibarat [7:80].

Birge islesiw pedagog tárepinen bolatuǵın hár qanday basımdı biykarlap, balanıń erkinlikke umtılwıwın qollap-quwatlaydı. Pedagogtıń bala menen birge islesiw barısındaǵı barlıq kásiplik hám insanıy pazıyetleri ǵana onıń hár tárepleme tolıq rawajlanıwın támiyinleydi. Balalar menen islesiw barısında pedagogtıń balanıń barlıq minez-qulıq, is-háraketlerine múnásibet bildiriwi júdá áhmiyetli. Balanıń tabısınan shın júreктen quwanıp, onıń dártine tilekles bolıp, onıń mashqalaları hám sátsizliklerine ayrıqsha qızıǵıwshılıq hám dıqqat, itibar menen qatnas jasasańız, balaǵa ol júdá mıtáj bolǵan járdemdi kórsetesiz [5:63].

Nátiyjeler. Pedagogtıń reakciyasına qarap, balada, óziniń tabısları hám sátsizlikleri, qáteleri yaki jetiskenlikleri, óziniń jeke sıpatı haqqında túsiniw payda boladı. Sonıń ushın bala menen baylanısta jaman keypiyat, sharshaw, ashıwlanıwǵa hesh qashan jol qoymaw kerek. Balaǵa qaratılǵan barlıq mırájatlar retinde tártipke de shaqırıw qoyıw, turpayı is-háraketlerin ádil bahalaw álbette, unamlı mániske iye. Máselen, eger bala sabaq dawamında bir nárseni orınlay almaǵan bolsa, oǵan «Háy sen, ápiwayı tapsırmanıń eń ápiwayısın orınlay almadın!» - dep aytıwǵa bolmaydı. «Meyli, hesh gáp, ilajı bolar» degen nemquraylıq penen de juwmaq shıǵarıwdıń keregi joq, sebebi bul jaǵdayda maqsettiń áhmiyeti hám unamlı nátiyjege baǵdarlanǵanlıq joǵaladı. Bul jaǵdayda «Raxmet saǵan, sen jaqsı háraket ettiń» sıyaqlı xabar unamlı boladı. «Bunıń ózi ádewir jaqsı!», «Jáne urınıp kór!», «Meninshe, bul saǵan qıyın bolmasa kerek», «Hámme de sátsizlikke ushıraydı» t.b. usı sıyaqlı qollawlar qapa bolıw hám qarsılıqtı keltirip shıǵarmay keyingi háraketlerge iytermeleydi [6]. Kitaplar insanlar ushın ayrıqsha ómir sabaqlıǵına aylanıp, kópshilikti gedeylikten qutqarǵan XX ásirdiń eń áwmetli adamlarınan biri Deyl Karnegi «balanı maqtawdan ayanbań, ilajı barınsha onı kópshilik aldında maqtawǵa, al jekkelikte bolsa sınaǵa alıwǵa háraket ettiń» [9] – dep keńes beredi.

Balanıń hár qanday qolaysız is-háraketi qanday da bir tásir ilajları menen juwmaqlanıwı kerek. Biraq sonı este saqlaw kerek, eger unamsız bekkemlew unamlıǵa qaraganda kóbirek qollanılsa, áste-aqırın bala sanasında

turaqli unamsiz stereotip qaliblesedi, onda quwanishqa, zawiqa, muhabbatqa orin joq. Ulkenlerge salistirganda qaweter ham qorqiw ustemlik etetuyn sezimlerge aylanadi. Bul bolsa, balani jeke rawajlanirwina qaliblesine jardem bermeydi [4].

Rawajlandirish talm poziciyasinda turgan pedagogtn ahmiyetli wazypalarinan biri bala menen jaqs baylanisqa erisiw esaplanadi. Jaqs qarim-qatnas ornatiw ushin balani shaxs sipatinda demek, onn pikirleri, bastan keshiriwleri, keypiyati menen shin kewilden qizigiw gerek. Jaqs qarim-qatnastn zarur sharti, sherigin shin kewilden hurmet eti. Bala ushin hurmet oz ara tasirlesiwdi ahmiyetli sharti bolip, bul hurmet bala suylgeni, demek, ol jaqs ham hamma narseni iyelep atirgani haqqinda signal beredi.

Pedagogtn bala menen baylanisw turi ham sipatina onn barliq tiykarqi psixikalq processleri, qabileti ham shaxs sipatlarinin rawajlanirw menen baylanisli. Balani keleshektegi turmisinda tabisli, doretirwshi, erkin, juwappershilikli, dunyaga ham adamlarga ashq bolwi kop tarepleme pedagoglarga baylanisli. Pedagog tarbiyalq tasir natiyjesin nazerde tutiw, faktlerdi talqilaw gerek, bolmasa doretirwshi bolmay qaladi. Balalarga muhabbat, olardi sezimlerin tusiniw, olar menen sawbetlesiw quwanishi, oz panin biliw, pedagogika, psixologiya tarawlarinda bilimlersiz jaqs pedagog bolw mumkin emes. Pedagog ushin onn kasibi, bul tek gana jumis emes, al shaxst tarbiyalaw missiyasi ekenin tusiniw ahmiyetli [4].

Mugallimshilik kasibin mangilik dep ataydi. Insan ozi jaratlgannan baslap barqulla oqitwga: tajiriybeni jas awladqa jetkeriwge ham uyreniwge – ozlestirwge zarurlik sezen. Jaslardi ustazlari, adette, en bilimli ham abirayli adamlar bolgan. Olar islep atirgan jumistn ahmiyeti ham en jaqs oqitwshilardi abiray mugallimshilik kasibine hurmet penen qarawdi talap etken. Bul kasiptn jamiyetke tasiri haqqinda ayyemgi grek filosofi Platon «eger etik tigirwshi jaman usta bolsa, onnan mamleket onsha zıyan kormeydi, puqaralar bolsa birqansha jaman kiyingen, biraq balalardi tarbiyalawshi oz wazypasin jaman orinlasa, mamlekette nadan ham jaman adamlardi putin bir awladı payda boladı» [1:33].

Misali shveytsariyalı pedagog Pestalocci barliq jıynap-tergenin balalar uyerin sholkemlestirwge sarpladı. Ol oz omirin jetimlerge bagishladı, balalıqtı quwanish ham jaratwshi miynet mektebine aylandirwga hareket etti. Onn qabiri ustinde «Hamme narse basqalar ushin, hesh narse ozi ushin» – sozleri jazilgan ajayip estelik tur. Yaponiyada metroga mugallim kirip kelse 80 jasar garri uship turip orin berer, al otirmaw mugallim ushin ayıp sanalar eken. Bul

fenomen adamdi tereñ oyga shumdiretuyn ajayip qubilis emes pe?

Shigis Aristoteli A.Farabiydin pikirinshe, oqitwshinin wazypasi danishpan mamleket basshisinin wazypalarina uqsas. Oqitwshi da sol siyaqli korgen ham esitken narselerdi yadında jaqs saqlay alıwı, ziyrek ham kózqaraslı aql, kórkem sóylew qábiletine iye bolıwı, ilimpán menen shugillanıwdı jaqs kóriwi menen birge, oqıwshılarna bilim beriwı, ... nákas islerden saqlanıwı; haqıyqatlıqtı súyiwi, ótirikti ham ótirik sóylewshilerdi jek kóriwi;... ar-namıstı qádirlawı; oqıwshılarna ádil bolıwı gerek [8].

Pedagogikalq kasip obyektı ham predmeti basqa adam bolgan kasipler tarawına kiredi. Biraq ol bul tarawdin ishinde de oz aldına bólek taraw sipatında ajralıp turadı. Onn «adam-adam» tipindegi basqa kasiplerden tiykarqi parqi sonda, ol bir waqtın ozinde ozgertirwshi kasipler klasına da, basqarırwshi kasipler klasına da tiyisli. Solay eken, pedagog oz xızmetinin maqseti sipatında shaxstn qaliblesiwi ham ozgeriwin, onn intellektual, emociionalq ham fizikalq rawajlanıwı, ruwxıy dunyasının qaliblesiwi procesin basqarırwga majbur. Pedagog, basqa har qanday basshi siyaqli, ozi rawajlanıw procesin basqarıp atirgan oqıwshılardı iskerligin jaqs biliwi ham kóz aldına keltiriwi gerek. Solay bolsa, pedagogikalq kasip eki tarepleme – adamtanıw ilimleri bilimlerin biliwdi ham arnawlı tayarlıqtan ótiwdi talap etedi.

Juwmag. Pikirlerimizdi juwmaqlap, tómendegilerdi aytwga boladı: tek pedagog gana balanı «ómirge baslaydı», bilim beredi, tarbiyalaydı, aqlıy, ruwxıy ham fizikalq rawajlanıwına basshılıq etedi [6]. N.Mandela talm-tarbiya sistemasin «bilimlendiriw – dunyanı ozgertiw ushin en kushli qural» [10]. XVII asirde jasagan ulli chex pedagogı Yan Amos Komenskiy pedagoglar atqaratuyn jumistn adam omirindegi tutqan ornı ham ahmiyeti haqqında «mugallimlerge quyash astında onnan joqarı bolmaytuyn joqarı lawazım tapsırıldı» [8:135] – dep bahalagan bolsa, biz insanalarga sabaq beriwshi, dunyadağı barliq kasiplerdi ata-anası pedagogikalq kasip – degen juwmaqa keldik.

Mamleketimizde barliq kasipler teñdey hurmetke iye. Biraq haqıyqat en abiraylı kasip – mugallimshilik. Mugallim bizdi balalıq, ospirimlik, jashq jılları arqalı alıp ótedi, har kuni, geyde sezilmeytuyn martlik korsetedi – bizge oz bilimlerin, qalbiniñ bir bólegin beredi. Ol – ómirde oz ornımızdı tabıwımızga jol korsetiwshi juldız. Mugallimshilik kasibi–ullı ham gozzal. Jashlıq ham adalatqa uyretetuyn, haqıyqıy insan bolıwga shaqıratuyn ustazga shakirt tısiw – taptırmas baxıt.

Adabiyatlar

1. Абдуманнонова И.А. Мыслители Востока и Запада о социальной значимости педагогической профессии. // Педагогика высшей школы. 2017. № 3 (9). -С. 19-23. URL: <https://moluch.ru/th/3/archive/64/2571>.
2. Адамс Г.Б. Воспитание Генри Адамса. -Москва: «Прогресс», 1988, С -752.
3. Асланова Н.Ф. Развитие личности. // Вестник Донецкого педагогического института. 2017. № 1. -С. 182-189.
4. Витушкина Е.В. Роль учителя в формировании самооценки у младшего школьника. // «Бошланғич мактаб» журналі. № 4, 2014.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Под ред. В.В.Давыдова. – Москва: 1991, -С. 540.
6. Шилова М.Н. Учителю о воспитанности школьников. – Москва: «Педагогика», 2003. –С.175.
7. Шевандрин Н.И. Социальная психология в образовании. – Москва: «ВЛАДОС», 1995. -С-375.
8. Учитель: Статьи. Документы. Педагогический поиск. Воспоминания. Ред.-сост. Д.Л.Брудный. – Москва: 1991.
9. <https://kun.uz/news/2016/02/02/mashhurlar-hayotidan-ozini-va-ozgalarni-ozgartirgan-deyl-karnegi>
10. <https://www.google.com/search?aep=28&mstk=AUtExfDcdqKSqJt0v1kx9zemKAQpjQfs2cPz1jzsuaKwJGrDcwL3j3l2NPQG7BifQVbcrI9jzpnXxiJf7h6>